

S.D.Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI NO: 16
BİLİMSEL TOPLANTILAR NO: 6

TÜRKİYE'DE YÜKSEK DİN EĞİTİMİNİN SORUNLARI, YENİDEN YAPILANMASI ve GELECEĞİ SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER - MÜZAKERELER

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	95698
Tas. No:	377,8356 -TUR.Y

16-17 EKİM 2003
ISPARTA-2004

TERTİP HEYETİ

BAŞKAN

Prof. Dr. Ekrem SARIKÇIOĞLU

ÜYELER

Doç. Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY, Doç. Dr. Ramazan BUYRUKÇU,
Yrd. Doç. Dr. Saadettin ÖZDEMİR, Arş. Gör. Safinaz ASRİ

ÇÖZÜMLEME

A. Hümeysra ASLANTÜRK, İ. Latif HACINEBİOĞLU, Kemalettin TAŞ, Nejdet DURAK, Haluk SONGÜR, Galip TURCAN, A. Sıdika OKTAY, Ali BULUT, Sevim ÖZDEMİR, A. Yılmaz SOYYER, M. Sadık AKDEMİR, Zahit KARAÇAM, H. Tevfik MARULCU, Bilal GÖKKİR, Bilal SAMBUR, Rıfat OKUDAN, Kamile ÜNLÜSOY, Ahmet YILDIRIM, Musa KOÇAR, Adem EFE

ISBN-975-7929-71-9

İÇ DÜZEN

Nejdet DURAK; İshak ÖZGEL, Bahattin YAMAN

KAPAK

N. DURAK

BASKI

S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Baskı Merkezi
Ali Çolak

Yayınlanan Yazıların Sorumluluğu Yazarlarına Aittir
Yayınlanan tebliğler kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir

©S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Isparta 2004

İSTEME ADRESİ

S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Merkez Kampüsü ISPARTA
Tel: (0246) 237 10 61 Fax: (0246) 237 10 58

**İLÂHİYAT FAKÜLTELERİ İLE DİYANET İŞLERİ
BAŞKANLIĞI VE MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI ARASINDAKİ
İLİŞKİLERİN TARİHİ GELİŞİMİ BAĞLAMINDA BAZI
ÇÖZÜM ÖNERİLERİ**

Yrd. Doç. Dr. Veli ÖZTÜRK*

“Bir konuyu ele alırken asla o konunun doğasının izin verdiğiinden daha fazla bir kesinliğe ulaşma beklentisine girmek, eğitim görmüş zihnin göstergesidir.”

Aristoteles

Günümüz Türkiye’inde Millî Eğitim Bakanlığı, İlahiyat Fakülteleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yürütülen resmî örgün-yaygın din eğitimi-öğretimi ve dinî hizmetler, 3 Mart 1924’te kabul edilen 429 ve 430 sayılı kanunlara dayanılarak çıkarılan çeşitli hukukî düzenlemeler doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Bu tebliğde en yüksek düzeyde din

* D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

eğitimi vermekte olan İlahiyat Fakülteleri merkeze alınarak, bu kurumların DİB ve MEB ile ilişkilerinin tarihi gelişim sürecinde ortaya çıkan bazı sorunlar ana hatlarıyla ele alınıp, daha sağlıklı ilişkilerin kurulmasına yönelik bazı önerilerde bulunulacaktır.

Bu tebliğin amacı,  kurumun tarihi gelişimlerinden çok, merkeze İlahiyat Fakültelerini koyarak  kurum arasındaki ilişkilerin, toplumun din eğitimi ihtiyaına cevap verecek bir kalitede olup olmadığını sorgulamaya zemin hazırlamaktır.

3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Tanzimat döneminden itibaren devam eden eğitim-ğretim ikiliğine son verilerek tüm eğitim kurumları Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır. Beş maddeden oluşan 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 2., 3. ve 4. maddeleri örgün din eğitimi ve ğretimi ile yakından ilgili olup şoyledir:

"Madde 2. şer'iyeye ve Evkâf Vekâleti veya özel vakıflar tarafından idare olunan bütün medrese ve mektepler Maarif Vekâleti'ne devir ve bağlanmıştır.

Madde 3. şer'iyeye ve Evkâf Vekâleti bütçesinde mektepler ve medreselere tahsis olunan paralar Maarif bütçesine nakledilecektir.

*Madde 4. Maarif Vekâleti, yüksek din mtehassısıları (alimleri) yetiştirilmek üzere Dâru'l-Fünûn'da bir İlahiyat Fakültesi ve imam-hatiplik gibi din hizmetlerinin yerine getirilmesiyle görevli memurların yetişmesi için de ayrı okullar (mektepler) kuracaktır."*¹

Tevhid-i Tedrisat meselesinin yoğun olarak tartışıldığı II. Meşrutiyet ve I. TBMM dönemlerine göre ciddi bir tartışma yapılmadan kabul edilen 430 sayılı kanunun 5. maddesinde Milli Savunma Vekaleti'ne bağlı askeri okulların ve diğer vekaletlere bağlı okulların Maarif Vekaleti'ne

¹ 430 sayılı TTK'nun maddeleri ve TBMM'deki müzakereleri için bkz. TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 7, s. 25-27.

bağlanacağı belirtilmesine rağmen daha sonra bu okullar ilgili vekâletlere bağlanarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu delinmiştir.

Kanunun çıktığı tarihte, I. TBMM'nin çabalarıyla yeniden öğretime açılan 479 İlmîye Medresesi ve 33 Dâru'l-Hilâfe medresesi vardı. Bu medreselerde 18.000 öğrenci varken, orta okullarda ve liselerde yaklaşık 7.000, yüksek öğrenimde ise 3.000 dolayında öğrenci kayıtlıydı.² Yukarıda görüldüğü gibi, TTK'da medreselerin kapatılacağına dair açık bir hüküm yoktu. Söz konusu kanunun 4. maddesine dayanarak İlmîye Medreselerini tamamen kapatan, Dâru'l-Hilâfe medreselerinin yerine ilkokula dayalı İmam-Hatip mekteplerini ve Süleymaniye Medresesi yerine Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi'ni kurma kararı alan Maarif vekili Vâsıf Bey'in icraatı medrese kökenli milletvekilleri tarafından ağır bir biçimde eleştirilmiştir. Bu eleştirilere geçmeden önce, 7 maddeden oluşan, Şer'îye ve Evkâf Vekâleti'ni kaldırıp yerine Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kurulmasını sağlayan 429 sayılı kanun metnini vermek istiyorum:

"1. Türkiye Cumhuriyeti'nde muamelât-ı nâsa dair olan ahkâmın teşrih ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği hükümete ait olup, din-i mübin-i İslam'ın bundan mâdâ itikad ve ibâdâta dair bütün ahlâm ve mesalihin tedviri ve müessesat-ı diniyyenin idaresi için Cumhuriyet'in makarrında bir Diyanet İşleri Reisliği makamı tesis edilmiştir.

2. Şer'îye ve Evkâf Vekâleti mülğadır.

3. Diyanet İşleri Reisi Başvekilin inhası (önermesi) üzerine reiscumhur tarafından nasbolunur (atanır).

4. Diyanet İşleri Reisliği başvekaletle merbuttur (bağlıdır). Diyanet İşleri Reisliği'nin bütçesi başvekalet bütçesine mülhaktır. Diyanet İşleri Reisliği hakkında bir nizamname tanzim edilecektir.

² Feyzioğlu, Turhan, "Atatürk ve Fikir Hayatı", Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, II. Bölüm, YÖK Yay., Ankara 1986, s. 160.

5. *Türkiye Cumhuriyeti memâliki dahilinde bilcümle cevâmî' ve mescid-i şefirin ve tekâye ve zevayanın idaresine, imam, hatip, vaiz, şeyh, müezzîn ve kayyımların ve sair müstahdemenin tayin ve azillerine Diyanet İşleri reisi memurdur.*

6. *Müftülerin mercii Diyanet İşleri Reisliği'dir.*

7. *Evkâf umuru, milletin hakiki menfaatine muvafık bir şekilde halledilmek üzere bir müdüriyet-i umûmiye halinde şimdilik başvekâlete tevdi edilmiştir.*"³

Metinler verilen 429 ve 430 sayılı kanunlar, 1982 Anayasası'na göre korunması gereken inkılâp kanunlarıdır.⁴ 429 sayılı kanunla, I. TBMM Hükümeti'nin en önemli vekaletlerinden birisi olan Şer'îye ve Evkâf Vekâleti kaldırılıp, yerine Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Şer'îye ve Evkâf Vekâleti'ne bağlı mektep ve medreseler Maarif Vekâleti'ne bağlanarak yeni kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sadece dini hizmetler ve yaygın din eğitimi ile ilgilenmesine izin verilmiştir. Dâru'l-Hilâfe medreseleri yerine açılan ilkokula dayalı İmam-Hatip mektepleri Maarif Vekâleti'ne ve Süleymaniye Medresesi yerine kurulan İlähiyat Fakültesi Dâru'l-Fünûn'a bağlanarak I. TBMM Hükümeti döneminde yürürlükte olan din eğitimi sistemi tasfiye edilmiştir. I. TBMM Hükümeti döneminde kendine bağlı medreselerden yetişen elemanlarla din hizmetleri, yaygın ve örgün din eğitimi faaliyetlerini yürüten Şer'îye ve Evkâf Vekâleti, Maarif Vekâleti'ne bağlı okullarda okutulan dini derslerin öğretmenlerini de medreselerde yetiştiriyordu. Vakıfları da yöneten bu vekâlet, Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan daha güçlü bir teşkilata sahipti. 1922 yılı bütçe görüşmelerinde kapsamlı bir örgütlenme gücüne ulaşan Şer'îye ve Evkâf Vekâleti, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle kapanan medreseleri

³ 429 sayılı Kanun'un maddeleri ve TBMM'deki müzakereleri için bkz. TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 7, s. 22-24.

⁴ Bkz. TC 1982 Anayasası'nın giriş kısmı.

yeniden açmayı ve programlarını çağdaştırmayı büyük ölçüde başarmıştır.⁵ Bu teşkilatın yerine kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı ise kendi personelini yetiştirecek okullara sahip değildi. 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 4. maddesine dayanılarak açılan İmam-Hatip Mektepleri Maarif Vekâleti'ne, İlâhiyat Fakültesi ise Dâru'l-Fünûn'a (İstanbul Üniversitesi) bağlı kurumlardı. Cumhuriyetin yeni kurumları arasındaki işbirliğinin nasıl sağlanacağı konusunda 429 ve 430 sayılı kanunların dışında herhangi bir hukuki düzenleme yapılmadığı için bazı sorunlar ortaya çıkmaya başladı. 1924 ve 1925 yılı Diyanet İşleri Başkanlığı ve Maarif Vekaleti bütçe müzakerelerinde üç kurum arasında sağlıklı ilişkilerin kurulmasına yönelik tartışmalar yapılmasına rağmen, 1925'te ortaya çıkan Şeyh Sait isyanı nedeniyle çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu⁶ uygulamalarının oluşturduğu olumsuz hava TBMM'ne de yansıdığı için, olumlu sonuçlar alınmadı.

429 ve 430 sayılı kanunların uygulamalarının tartışıldığı 1924, 1925 yılı DİB ve MEB bütçe müzakerelerinden bazı bölümleri aktarmak istiyorum.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu taslağının görüşmelerinde susmayı tercih eden medrese kökenli CHP milletvekilleri⁷, kanunla ilgili uygulamalar konusunda eleştirel bir tutuma sahip olmuşlardır. 17 Nisan 1340 (1924)'da TBMM'ne sunulan Diyanet İşleri Reisliği ve Maarif Vekaleti bütçelerinin müzakerelerinde tepkiler su yüzüne çıkmıştır. Medrese kökenli

⁵ Şer'iye ve Evkâf Vekâleti'nin gerçekleştirdiği icraatlar ve TBMM'de yapılan tartışmalar için bkz. TBMM ZC, D. I, Y. 3, C. 22, s. 339-444.

⁶ Şeyh Sait İsyanı gerekçe gösterilerek 1925'te tüm tekke ve zaviyeler kapatılmıştır. Bu konudaki kanun ve Takrir-i Sükun Kanunu dönemi politikaları için bkz. Erik Jan Zürcher, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Bağlam Yay., İstanbul 1992.

⁷ I. TBMM'de Tevhid-i Tedrisat meselesi tartışılırken sık sık söz alan milletvekilleri; özellikle medrese kökenli olanlar, TTK teklifinin görüşülmesinde söz almaktan kaçınmışlardır. Kanun, hiçbir eleştirel görüş öne sürülmeden kabul edilmiştir. Bkz. TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 7, s. 25-27.

milletvekilleri, TTK'da açık bir hüküm bulunmadığı halde, İlmîye Medreselerini kapatıp, Daru'l-Hılafe Medreselerini kanatları yolunmuş kuş misali ilkokula dayalı 4 yıllık İmam-Hatip Mektepleri'ne dönüştüren Maarif Vekili Vâsıf Bey'in icraatını ağır bir şekilde eleştirmişlerdir.

1924 yılı DİB bütçe müzakerelerinde söz alan Konya milletvekili ve son Şer'îye ve Evkâf Vekili Mustafa Fevzi Efendi, ülkede, diyanet hizmetlerinin ifası için yüksek din eğitimi görmüş elemanlara ihtiyaç olmasına rağmen, bu bütçede din alimi yetiştirecek bir kuruma yer verilmediğini belirtmiş ve yakında öğretime başlayacağı açıklanan Daru'l-Fünûn İlahiyat Şubesi'nin diyanet işleriyle uğraşacak müftü, vâiz ve din alimlerini yetiştirebilecek niteliklere sahip olmayacağını iddia edip, bu boşluğun hangi kurumlarla doldurulacağını sormuştur. M. Fevzi Efendi, medreseleri kapatma kararının, özellikle kırsal bölgelerin dini hayatını olumsuz yönde etkileyeceğine dikkat çekmiş ve 600 yıllık köklü dini eğitim kurumları olan medreselerin kapatılması kararının uygulanışını şöyle açıklamıştır:

"Şimdi Maarif Vekili Bey, Tevhid-i Tedrisat dolayısıyla medreseleri kapattı. Talebeleri, göçlerini arkalarına yükletip, köylerine gönderdi. Medreseler kapalı; hatta müderris olan zât, 30-40 sene ders okuttuğu dershanesine konulmuyor..."⁸

429 sayılı kanunun 4. maddesini gerekçe gösteren Erzurum milletvekili Raif Efendi, bütçe tasarısını doyurucu, inandırıcı bulmadığını belirtip, bütçe tasarısının aceleyle getirilerek yasal dayanaktan yoksun olarak hazırlandığını öne sürmüş ve şunları söylemiştir:

"Şer'îye Vekaleti'nin lağvı kanununda bir nizamname yapılacağı ve teşkilat o nizamname mucibince icra edileceği musarrahtır. Henüz öyle bir nizamname mevcut değildir. Bu teşkilat hangi nizamna, yahut hangi kanuna tevfikân yapılmıştır ve bu bütçe bu şekilde çıkacak

⁸ TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 8, s. 900-901.

olursa kanun mahiyetini mi haiz olacaktır ve bu teşkilat bu suretle tekmil edilmiş mi olacaktır? ”⁹

Milletvekillerinin tepki gösterdiği değişikliklerden birisi de, 1922 yılı Şer’iye ve Evkâf Vekâleti bütçe kanunu ile oluşturulan “İfta Heyeti” ve “Tetkikât ve Telifat-ı İslamiye Heyeti”nin birleştirilerek “Heyet-i Müşavere” haline getirilmesidir.¹⁰ İlk müzakere ağır bir eleştiriye uğrayan 1924 yılı Diyanet İşleri Başkanlığı bütçe tasarısı, Muvazene-i Maliye Encümeni’ne iade edilmesine rağmen hiçbir değişiklik yapılmadan yeniden meclise gönderilmiş ve yapılan oylama ile kabul edilmiştir.¹¹ Maliye Vekilinin hazırlanacağını belirttiği DİR nizamnamesi 1925 yılı DİR bütçe müzakerelerine kadar hazırlanamadığı için, medrese kökenli milletvekilleri, DİR’in hukuki statüsünü, görevlerini, din-toplum ve din-siyaset ilişkilerini, din hizmetlerinin toplumsal misyonunu, din görevlilerinin niteliklerini ve kıyafetlerini, ru’yet-i hilal sorununu tartışmışlardır.¹² Çıkarılan köklü inkılap kanunlarına rağmen Kastamonu milletvekili Ahmet Mahir Efendi, şûra ve İslam dininin önemi konusunda şunları söylüyordu:

“... Başımıza bakın ‘ve emruhum şûra beynehum’ nazm-ı celîli vardır. Bu meclisin Müslümanlık meclisi olduğunu bu nazm-ı celîl-i ilâhi ispat ediyor. Bunun hilafında hareket olunamaz ... Din üzerinde vuku bulan içtima, hiçbir şey üzerinde vuku bulamaz. İstihkâr-ı hayat ettiren dindir. Bütün canını, malını, evladını, dârını, diyarını terk ettiren dindir. Kezalik, bugün koca Rumeli kıtasından milyonlarca müslümanın hicretini icap ettiren de dindir. Şu halde dine hâdim olmayanlar hiçbir şeye muvaffak olamazlar...”¹³

M. Kemal Atatürk, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda yer alan “Türkiye Devleti’nin dini, din-i İslam’dır” maddesine Cumhuriyet dönemi Türkiye’sinin ilk anayasası olan 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda da yer

⁹ TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 8, s. 801-802.

¹⁰ TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 8, s. 802.

¹¹ TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 8, s. 942-948.

¹² TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 14, s. 249-266.

verilmesini Anayasa'nın 75. maddesine aykırı bulup, bu maddenin kısa sürede değiştirileceğini açıklarken¹⁴ Karesi milletvekili Vehbi Bey, 75. ve 2. madde ile ilgili düşüncelerini şöyle açıklamıştır:

"...Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 75. maddesi şöyle diyor: Hiçbir kimse mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefi içtihadından dolayı muaheze edilemez. Âsâyîş, âdab ve muâşeret-i umûmiye ve kavanine mugayir olmamak üzere her türlü ayin serbesttir. Şu maddeye bakılınca Diyanet İşleri Riyaseti zaittir. Fakat ikinci maddeye gelelim. Onda da diyor ki, 'Türkiye Devleti'nin dini, din-i İslam'dır.' Eğer insanların hayatı yalnız maddi hayattan ibaret olsaydı ben zannediyorum ki toplanmalarına da imkan yoktu ... Halbuki cemiyet-i beşeriye için bu böyle olmadığından ikinci maddeyi kabul etmişiz ve resmi din, din-i İslam'dır demişiz ... Türkiye'de her fert kendi aleminde, kendi ayininde, asâyîş-i umumiye adâb ve kavanin-i umumiyeye riayet şartıyla serbesttir. Fakat, buna mukabil bir cemiyetin ekseriyet-i azimesi ve belki yüzde 95'i bir din sâliki olduğu için o din resmi olarak kabul edilmiş ve bu sebeple Diyanet İşleri Riyaseti teşkil olmuştur ..."¹⁵

Yukarıdaki görüşler, I. TBMM Hükümeti döneminde Maarif Vekilliği yapmış olan önemli bir milletvekiline aittir. Bu yorum ile M. Kemal Atatürk'ün yorumunun çok farklı olması Cumhuriyetin ilk yıllarındaki siyasi durumun ne kadar sıkıntılı olduğunu göstermektedir. Söz konusu çelişkiler, 1928 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliğine kadar devam etmiştir.¹⁶

I. TBMM Hükümeti döneminde yeniden öğretime açılan 470 civarında İlmiye Medresesinin ve 30 civarında Daru'l-Hilâfe Medresesi'nin ciddi bir teftiş yapılmadan acele bir kararla kapatılmasının yanlış bir uygulama olduğunu iddia eden Karahisar-ı Sahip milletvekili Kâmil Efendi,

¹³ TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 14, s. 251-252.

¹⁴ Bkz. İnan, Arı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, TTK Yay., Ankara 1982.

¹⁵ TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 14, s. 253.

Daru'l-Hilâfe medreseleri yerine açılmış olan İmam-Hatip mektepleri ile 40.000 köye sahip olan Türkiye'nin din görevlisi ihtiyacının karşılanamayacağını ve İmam-Hatip mektepleri İlahiyat Fakültesi'ne mahreç yapılmadığı için söz konusu fakültenin öğrenci bulamayacağını ileri sürmüştür. Bu görüşe katıldıklarını belirten Erzurum milletvekili Ziyaeedin Efendi ve Isparta milletvekili Hafız İbrahim Efendi, hükümetin asıl amacının İlahiyat Fakültesi'ne talebe göndermemek olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁷ “Biz İlahiyat şubesine softaları kabul edemeyiz” diyen müderrislerin bulunduğu İlahiyat Fakültesi'nin mevcut zihniyeti ve programı ile müftülük ve vaizlik gibi dini görevleri yapacak İslam alimlerinin yetiştirilemeyeceğini iddia eden Mustafa Fevzi Efendi, İlmiye Mektepleri açılarak bu alimlerin yetiştirilmesini önermiştir.¹⁸

Tevhid-i Tedrisat Kanunu uygulamasına yönelik en kapsamlı ve sosyolojik eleştiri Erzurum milletvekili Raif Efendi tarafından yapılmıştır. Söz konusu konuşmanın önemli bölümleri şöyledir:

“Bir Tevhid-i Tedrisat kanunu çıkmıştır. Zannediyorum ki, Maarifte inkılâb-ı teceddüt hareketleri bunun altında yapılıyor. Harekâtımız hakikaten kanuni olursa bunlardan beklenen faydalar husûl bulur. Eğer kanunları bir tarafa atar ve bildiğimiz gibi bir takım manalar verirsek, onları başka sûrette istimal ve tatbik edersek zannedirim ki gittiğimiz yolun neticesi fena olur ...Tevhid-i Tedrisat kanunu çıktığında ben burada bulunmadım. Fakat, esbab-ı mucibesinin ve sairesini okudum. Bunda hiçbir müessese-i ilmiyenin seddine dair hiçbir şey görmedim ve olmasa da gerektir. Çünkü memlekette ilme, irfana ihtiyacı olan cüz'i vatanlarımız, yani köylerimiz kırk bine bâliğ olur zannedirim. Bugün mevcut olan mekâtib-i ibtidaiyemiz zannediyorum ki, bu mevcudun işini ihata edebilsin. Maarif Vekiline soruyorum: Kaç bin tane köy, kaç bin tane ibtidai mektebi vardır ve kaç muallim bulundurabilir? Dârü'lmuallimin'den senede kaç tane

¹⁶ 1928 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği için bkz. Düstur, III, 9, s. 273.

¹⁷ TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 8, s. 912-913.

¹⁸ TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 8, s. 913-915.

muallim yetişecektir ki köylülerin dini inançlarını, zaruri dini bilgilerini kendilerine telkin edecekler kimler olacaktır?...Bu millette 'mefkûre diye bir şey vardır. Evet, zamanın neticesi olarak, medreselerin noksan cihetleri vardır. Fakat, bunu bilirsiniz ki, efendiler, bugün kapattığınız o medreselerden yetişen imamlarımızdır ki, o mehmetçiklerin göğsüne öyle çelikten muhkem bir iman koymuş ki, bütün noksaniyetimizle beraber, hiçbir şeyimiz olmadığı halde bütün dünyaya karşı koyduk. Bu mefkureyi veren adamları bugün nerden yetiştireceğiz?"

İmamsız ve öğretmensiz kalmaları halinde köylülerin cehalete batacağını ve yozlaşacağını iddia eden Raif Efendi, nüfusun ekseriyetini oluşturan bu büyük kitleyi cehaletin kucağına itmemek için başka irfan ocakları açmadan medreseleri kapatmanın kanunun ruhuna aykırı olduğunu öne sürmüştür. "Zevk aldık" diyerek medreseleri kapatanların Tevhid-i Tedrisat'ın maksadını anlamadıklarını iddia eden Raif Efendi, bu kanunun amacından ne anladığını şöyle açıklamıştır:

"Tevhid-i Tedrisattan maksat, bütün dini ve ilmi müesseselerde tedrisatın bir merkeze bir makama merbut olması manasındadır. Yoksa bunları yıkıp da bir tanesini bırakmak değildir. Vahdetten maksat bu ise, hepsini yıkmalı idi. Halbuki tevhidin manası, merkezleri muhtelif olmasın, umumi bir merkeze merbut bulunsun demektir."¹⁹

Raif Efendi'nin eleştirilerini cevaplamak için söz alan Maarif Vekili Vasıf Bey, yeterli sayıda muallim ve müderris kadrosuna sahip olmadıkları için İlmiye Medreselerini kapattığını, Tevhid-i Tedrisat Kanununa dayanarak Dâru'l-hilafe medreselerinin yerine ilkokula dayalı 4 yıllık İmam-Hatip Mekteplerini açtığını, Süleymaniye Medresesi'nin Dâru'l Fünûn'a bağlı İlahiyat fakültesine dönüştürüleceğini belirtmiş ve medreseleri kapatma gerekçelerinden biri olarak gördüğü asker kaçaklığı konusunda şunları söylemiştir:

¹⁹ TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 8, s. 915-917.

“Bugünkü vaziyette mevcut olan talebe için iki yol vardır. Biri askerlikten kaçmak, diğeri medreseye ismini kaydettirerek san’atla iştigal etmektir...Medreselerde 18 bin talebe okumaktadır. Size ihsâî malumat veririm ki bu 18 bin talebenin ancak 6 bin şu kadar kûsuru mekteplerde mevcut idi. Geri kalan 12 bini ismini medreseye kaydettirmiştir, vesikasını almıştır ve ondan sonra bakkallık, esnaflık yapmaktadır...Tedis-i dinî bu mudur, tedris bu mudur? (gürültüler)”²⁰

Amasya Milletvekili Ali Rıza Efendi, yukarıdaki açıklamaya “hilaf-ı hakika” diyerek tepki göstermiştir. Vasıf Bey’in konuşması, Isparta Milletvekili Hafız İbrahim Efendi tarafından şöyle eleştirilmiştir:

“Emr-i tedrisin serbest olduğu bir cumhuriyet memleketinde, bir Müslüman memleketinde ve sıfatla ve ne suretle medreseleri kapatıyorsunuz? Burası keyfî hareket yapamaz...Medreseler, iptidai mektebi değildir. İptidai mektebine 8 yaşında efendiler gelir. Medreselere 16 yaşında efendiler girmek mecburiyetindedir. Askerliğine kadar 4 sene maksureye tabidir. Öyle, bir vekilin şahsi kanaatiyle, zihniyetiyle, ihtirası ile medrese kapatılmaz.”²¹

Tebliğin başında, 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu metni verildiği için yukarıda verilen kanunun uygulanmasına yönelik eleştirileri yeniden değerlendirmeye gerek yoktur. Eleştiriler gözden geçirildiğinde, milletvekillerinin kanunu değil, onun uygulama biçimini yanlış buldukları söylenebilir. Kanaatimce, Maarif Vekili Vasıf Bey’in icraatı ilmi ve pedagojik dayanaklardan yoksundur. Eğer İlmiye Medreseleri yeterli muallim ve müderris kadrolarına sahip olmadıkları için kapatılmışsa bu karar doğru değildir. Çünkü, mevcut kadrolar belirli medreselerde toplanarak 470 civarındaki İlmiye Medresesinin bazıları kapatılmayabilirdi.

²⁰ TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 8, s. 926-935.

²¹ TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 8, s. 936-938.

İdeolojik olmayan en radikal bir biçimde hareket edilse bile, toplam sayıları 700 civarında olan medrese öğretim elemanlarının adil bir dağıtımıyla en az 70 adet İlmîye Medresesinde öğretim sürdürülebilirdi. Bu konuda Kamil Efendi'nin ileri sürdüğü görüş son derece tutarlıdır. Raif Efendi'nin Tevhid-i Tedrisatın amaçları ile ilgili yorumu ve köylerde medreselerin kapatılmasından sonra doğacak boşluğun cehaleti artıracığına yönelik tespiti de oldukça tutarlıdır. Büyük çabalar sarf edilmesine rağmen Türkiye köylerinin bir çoğunda ilkokul açılmadığı için, köylü nüfusumuzun büyük bir kısmı hem maarifin hem de İslam dininin ışığından mahrum kalmıştır. Vasıf Bey'in ilmîye medreselerini kapatmak için gerekçe olarak ileri sürdüğü asker kaçaklığı sorunu, 1924 yılında İlmîye Medresesi öğrencilerinin de tahsillerini tamamlamaları amacıyla bazı maddeler ilave edilerek değiştirilen 100 sayılı Askerlik Tecil Kanunu ile²² çalışmaktadır. Birinci Dünya Savaşında medrese öğrencilerinin askere alınması nedeniyle pek çok öğrenci İstiklal Savaşı bittikten sonra tahsillerini tamamlama imkanına kavuşmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu zor ekonomik şartlar, erkek nüfusun azalması gibi nedenler bazı medrese öğrencilerinin öğrenimine devam etmesine mani olmuş olabilir. Okula devam etmeme bir disiplin sorunudur, fakat dünyanın hiçbir medeni ülkesinde bazı öğrenciler okula devam etmiyor diye tüm okulların kapatılması söz konusu değildir. Asker kaçaklığı ve devamsızlık sorunlarını çözmek için hukuki işlemler yapmak Milli Savunma ve Maarif Vekaleti'nin görevidir. Kendi görevlerini hukuk devleti prensipleri doğrultusunda yerine getirmeyen Maarif Vekili Vasıf Bey'in sorunu kökten çözüyorum diye öğrencileri ve öğretim elemanlarını mağdur edecek şekilde İlmîye Medreselerini kapatması yasanın ruhuna aykırıdır. Halbuki Vasıf Bey, açık bir yüreklilikle ve ideolojik görüşü ile tutarlı olarak bu kurumları oluşturulmak istenen yeni toplumsal modele ve zihniyete uygun bulmadıkları için kapattığını söyleyebilirdi.

²² Bkz. TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 7, s. 445-457.

Medrese kökenli CHP milletvekillerinin eleştirileri, İlmîye Medreselerinin kapatılma kararından vazgeçilmesini sağlayamamıştır. Diyanet İşleri Başkanlığının ihtiyacı olan vaizlik ve müftülük görevlerini yerine getirecek nitelikli personelin yetiştirilmesi için bazı ilmîye medreselerinin açık bırakılması önerileri de reddedilmiştir.

Medreselerin kapatılması kararını iptal ettirme gücünden yoksun olduklarını fark eden medrese kökenli milletvekilleri, 1925 ve 1926 yılları Maarif Vekaleti ve Diyanet İşleri Reisliği bütçe müzakerelerinde İmam-Hatip Mekteplerinin lise kısımlarının açılarak mezun olacak öğrencilerin İlahiyat Fakültelerine girmelerini sağlamak için çaba sarf ettiler. Söz konusu tartışmalara geçmeden önce, liseler hariç diğer öğretim kurumlarında çakılı bir ders olarak okutulan Din Dersi üzerinde durmak istiyorum.

1923 yılında toplanan I. Heyet-i ilmîye gündeminde din dersine öğretimi konusuna da yer verilmiştir. Üyeleri arasında Ziya Gökalp ve Fuad Köprülü gibi ünlü bilim adamlarının da bulunduğu I. Heyet-i ilmîyede, Şer'îye ve Evkaf Vekaleti Tedrisat Genel Müdürü Ahmed Hamdi Akseki tarafından hazırlanan Din Dersi Öğretimi ile ilgili bir rapor²³ tartışılmış ve önemli kararlar alınmış olmasına rağmen, Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabul edilmesinden sonra toplanan II. ve III. Hey'et-i ilmîyelerde²⁴ bu konu ve İmam-Hatip mektepleri ile Dârü'l Fünûn İlahiyat Fakültesi'nde başlatılan örgün mesleki din eğitiminin sorunları tartışılmamıştır. Daha çok medreselerin kapatılma kararını iptal ettirmek, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın teşkilat nizamnamesi veya kanununun çıkarılması, İmam-Hatip mekteplerinin lise kısımlarının açılarak İlahiyat Fakültesi'ne mahreç yapılması gibi sorunlarla ilgilenen medrese kökenli milletvekilleri, Maarif Vekaleti'nin en önemli görevlerinden biri olan Din Dersi öğretiminin

²³ Bu raporun metni ve değerlendirilmesi için bkz. Veli Öztürk, *Millî Eğitim Şuralarında Din Eğitimi ile İlgili Olarak Alınan Kararlar ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Y. Lisans Çalışması, İzmir 1990, s. 25-28; Hâkimiyet-i Milliye, 19 Ağustos 1923.

sorunları ile yeterince ilgilenememişlerdir. Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabul edildiği 1924 yılında liseler hariç, ilkokul, ortaokul ve ilköğretim okulu programlarında Din Dersine çakılı dersler arasında yer veren Maarif Vekaleti, ilkokulun 1. sınıfı hariç diğer dört sınıfta haftada ikişer saat “Kur’an-ı Kerim ve Din Dersleri”, ortaokulun birinci ve ikinci sınıflarında haftada birer saat “Din Dersleri”, Dâru’l Muallimin’in (Erkek Öğretmen Okulu) ve Dâru’l Muallimat’ın (Kız Öğretmen Okulu) 1. ve 2. sınıflarında haftada ikişer saat “Din Dersleri” öğretiminin yapılmasını sağlamıştır.²⁵

Tevhid-i Tedrisat Kanununun uygulamasının ayrılmaz bir parçası olan Din Dersi öğretiminin sorunlarının Maarif Vekaleti bütçe müzakerelerinde ele alınmaması nedeniyle 1927’de ilkokul programında yer alan Din Dersinin saati azaltılmış, ortaokul programından Din Dersi kaldırılmıştır.²⁶ Şüphesiz bu durum, İlahiyat Fakültesi’nin gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Din Dersi öğretimi ile ilgili uygulamalara daha sonra yeniden döneceğimiz için şimdi İmam-Hatip Mektepleri ve İlahiyat Fakültesinin sorunları ile ilgili meclis tartışmalarını incelemeye geçebiliriz.

3 Mart 1924’te kabul edilen 429 ve 430 sayılı kanunlarla Şer’iye ve Evkaf Vekaleti kaldırılmış, söz konusu vekaletin yürüttüğü dini hizmetler ve yaygın din eğitimi faaliyetlerini yürütmek üzere Diyanet İşleri Reisliği kurulmuş, bu vekaletle bağlı örgün din eğitimi kurumları olan medreseler Maarif Vekaletine bağlanmıştı. Maarif Vekili Vasıf Bey’in aldığı kararla İlmiye Medreseleri kapatılmış, 12 yıl öğretim yapılan Dâru’l hilafe medreseleri ilkokula dayalı dört yıllık İmam-Hatip Mekteplerine dönüştürülmüştü. Yüksek düzeyde din eğitimi veren Süleymaniye Medresesi’nin Dâru’l Fünûn’a bağlı bir ilahiyat fakültesine dönüştürülmesi ile Tevhid-i Tedrisat Kanununun 4. maddesi yürürlüğe konmuştu.

²⁴ II. ve III. Heyet-i İlmîyelerin gündemleri için bkz. Veli Öztürk, *a.g.e.*, s. 21-23.

²⁵ Din dersi uygulamaları için bkz. M. Şevki Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)*, Kayseri 2000, s. 29-39.

Yukarıda belirtildiği gibi, ilk etapta medreselerin kapatılmasına tepki gösteren medrese kökenli milletvekilleri, açılacak ilahiyat fakültesinin Diyanet İşleri Reisliği'nin ihtiyacı olan din görevlisi kadrolarını yetiştiremeyeceğini, açılan az sayıda İmam-Hatip Mektebi'nin de 40 bin köyü olan Türkiye'nin dini ihtiyaçlarına cevap veremeyeceğini ileri sürmüşlerdi. Çabalarının medreselerin kapatılmasını engellemeye yetmediğini gören medrese kökenli milletvekilleri, ikinci etapta İmam-Hatip Mekteplerinin lise kısımlarının açılıp buralardan mezun olan öğrencilerin Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi'ne girebilmelerine yönelik bir politika izlediler.

Medreselerin kapatılmasına tepki gösteren milletvekillerinin eleştirilerini cevaplamak için söz alan Maarif Vekili Vasıf Bey; *“İmam-Hatip Mekteplerini açmamış olsaydım o vakit huzur-u âlinizde tahtie edilebilirdim. Halbuki Dâru'l-Hilafe mekteplerini tayy nıkta-i nazarından bu vaziyeti itibariyle İmam-hatip Mektebi'ne kalbettik. Bana Şer'îye Vekaletinden devredilen kadroları ile, dersleri ile, müfredat programı ile aynen ibkâ ettim... Medrese-i Süleymaniye'ye gelince, kabul edilen Tedrisat Kanunu mucibince İlahiyat Fakültesine nakledilmiştir...İlahiyat Fakültesi tasdik edilir edilmez açılacaktır...Programında Süleymaniye Medresesi'nde okutulan bütün dersler mevcuttur”*²⁷ demesine rağmen, Dâru'l hilafe medreselerinden İmam-Hatip Mekteplerine nakledilen bazı öğrenciler, medreseler yatılı, mektepler gündüzlü olduğu için tahsillerini bırakmak zorunda kalmışlardır. 22 Kasım 1340 (1924)'da maarif ile ilgili bir konu görüşülürken söz alan Erzurum milletvekili Raif Efendi, Dâru'l-Hilafe medresesi yerine açılan yeni İmam-Hatip Mektebi gündüzlü olduğu için, İstanbul'da okuyan Anadolu öğrencilerin okullarını bırakmak zorunda kaldıklarını ve Maarif Vekâleti'nin ilgisizliği nedeniyle memleketlerine

²⁶ a.g.e., s. 39.

²⁷ TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 8, s. 926-935.

döndüklerini belirtmiş ve din eğitimi konusundaki yeni politikayı eleştirmiştir. Maarif Vekili Vasıf Bey'in bu eleştiriye verdiği cevap şöyledir:

"Dâru'l-Hilâfe Medreselerini İmam-Hatip mekteplerine çevirdim ki, bunlar gündüzlü okullardır. İstanbul'daki Dâru'l-Hilâfe medresesi daha önce Evkâf bütçesinden ibâte ve iâşe ediliyormuş. Yurdun diğer yerlerindeki imam-hatip öğrencileri aynı şeyden faydalanamadıklarından, eşitlik düşüncesindeki bir vekil için, bunun sürdürülmesine imkân yoktu. Bu yüzden onların tahsisatını kestim... Ben bu talebelerin muhik müracaatı üzerine, İstanbul'da kendilerini sefil ve perişan bırakamazdım. Onları maruz-ı felaket bir halde bırakmamak için bütçesinde mevcut bir tahsîsâtı kullandım. Bu çocukların bir kısmını memleketlerine gönderdik. Zannedirim ki, hayırlı bir şey yaptık..."²⁸

Tevhid-i Tedrisât Kanunu'nun 3. maddesine aykırı gözüken bu cevap, hükümetin ve Maarif Vekili'nin yeni açılan İmam-Hatip mekteplerine bakışını ortaya koyması bakımından önemlidir. Sosyo-ekonomik açıdan yetersiz olan kesimlerin çocuklarının okuduğu İmam-hatip mekteplerinin gündüzlü olması ve lise kısımları bulunmadığı için mezunlarının üniversiteye girme imkânının olmaması bu mekteplere olan ilgiyi azaltıyordu. Söz konusu sorunlar, 1925 yılı Maarif Vekâleti bütçe müzakerelerinde gündeme getirilmiştir. Bu konuda, Maarif Vekili Şükrü Saraçoğlu şu açıklamayı yapmıştır:

"Maarif Vekaleti bu mekteplerin memlekete nasıl en ziyade müfid olacağını düşündü. Bu mekteplerin mühim bir kısmının, açılacak olan köy mekteplerine muallim yetiştirebilecek bir şekilde ifrağına derpiş etti. Diğer bir kısmını da doğrudan doğruya Dâru'l-Fünûn İlâhiyat Şubesi'ne mahreç olabilecek bir vaziyete ifrağ etmek istiyoruz. Bu da mevcutlarına bir veya iki sınıf ilavesi suretiyle veyahut bu mektep mezunlarının bilâ imtihan liselerin edebiyat kısmına girmesi hakkını tanıyarak doğrudan doğruya Dâru'l-Fünûn İlâhiyat Şubesi'ne mahreç yapmayı düşünüyoruz. Bu mekteplerin

²⁸TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 10, s. 427-428.

tam devreli olacağı veyahut liselerin edebiyat kısmına buradan mezun olacakları kabul etmek şeklinden birisi sûret-i kat'iyede tercih edilmiş değildir. Buradan mezun olacak efendiler için, hiç şüphe yok ki, yeni bir teşkilat yapmak zorunda değiliz. Tam devreli yapabileceğiz. Tam devreli yaptığımız zaman 3 ve nihayet 4 mektebi tam devreli yapabileceğiz ve bu 3 veya 4 mektebin muallim kadrosu esasen tevhid edilerek bütçeye konmuş olduğu için tasarruftan yalnız onları değil, daha fazlasını yapabileceğimizi ümid ederim.”²⁹

Maarif Vekâleti 1925 yılı bütçe müzakereleri sona ermeden Saraçoğlu'nun yerine ikinci defa Maarif Vekâleti görevine getirilen H. Suphi Tanrıöver, eski bakan Saraçoğlu'nun İmam-Hatip mektepleri konusundaki düşüncelerine katılıp katılmadığını soran Eskişehir milletvekili (Eski Şer'iyeye ve Evkâf Vekili) Abdullah Azmi Efendi'nin sorusunu şöyle cevaplamıştır:

“Köy hocası olabilmeleri için İmam-hatip mekteplerimize devam eden efendilere lâzım gelen her yardımı yapmaya âmâdeyim. Bu vesile ile arz edeyim ki, bir ihtiyacın ifadesi olduğu için bu mekteplere d edikkat-i mahsusa ile dikkat edeceğim. Şefkat ve muhabbetle itina edeceğim. Bunun delâilini göreceksiniz. Yalnız İmam ve Hatip mekteplerimizden çıkanların doğrudan doğruya İlähiyat şubesine gitmeleri mevcut maarif esaslarımıza kâbil-i tevfik değildir. Çünkü bunda bir atlama vardır. Dâru'l-Fünûn şuûbâtımıza devam eden talebemiz, lise mezunudur. İmam-Hatip mekteplerimizin derece-i tahsil, lise derecesinde değildir. Buna binaen bu atlamayı yapmaya imkân yoktur. Fakat bu arzu, nâ kâbil-i icrâ mıdır? Kâbil-i icrâdır. Şu tedbir sayesinde: İmam-Hatip mekteplerimize devam eden gençlerimizden İlähiyat Şubesine gitmek isteyenleri, liselerimizin edebiyat kısmından geçiririz. Ondan sonra doğrudan doğruya giderler.”³⁰

Bu cevabı yeterli görmeyen A. Azmi Efendi, önceki bakanlarında anlamadıkları bu konunun hukukî dayanağı hususunda şunları söylemiştir:

²⁹ TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 15, s. 22-23.

³⁰ TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 15, s. 207-208.

“Dâruhulâfeler lağvedildikten sonra yerine İmam-Hatip mektepleri konuldu. Bu hususta kanunu mahsusada vardır. Bu kanunu mahsusada da dereceleri vardır. Bu derecelere yukarıda arz ettiğim ihzari, ibtidai, sahn, medrestü'l-mütehassısın isimleri verilmiştir. Bugün bu kanun mevcuttur, lağvedilmemiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nda ayrıca İmam-Hatip mektepleri açılacak deniyor. O halde bunun devam etmesi lâzımdır. Yani sınıfların mevcut olması iktizâ eder.”³¹

Bu yoruma karşı net bir cevap vermeyen Maarif Vekili Tanrıöver, *“tetkik edeyim, programlarını göreyim, arzuyu âliniz tespit edilmiştir...”*³² şeklindeki sözleriyle konu ile ilgileneyeğini belirtmiştir. 21 Nisan 1925'te görüşülen Dâru'l-Fünûn İlähiyat Fakültesi'nin bütçe müzakeresinde, İmam-Hatip mekteplerinin sorunları yeniden gündeme gelmiştir. Saraçoğlu'nun somut açıklamalarına ve Tanrıöver'in ilgisine rağmen en az 3, 4 yerde açılması kararlaştırılan İmam-Hatip mekteplerinin ikinci (lise) kısmı açılmamıştır. Bir yıl içinde İmam-Hatip mektepleri konusunda somut bir politika belirleyemeyen hükümetin Maarif Vekili Tanrıöver, köycülük fikrinin etkisiyle İmam-Hatip mekteplerinin programlarının yeniden gözden geçirilmesine yönelik görüşler öne sürmüştür. 27 Mayıs 1960'ta gerçekleştirilen askeri ihtilal döneminde hazırlanan “Din ile İlgili Eğitim-Öğretim Komitesi Raporu”nda yer alan İmam-Hatip Okulları ile ilgili öneriler, Tanrıöver'in 1925 yılındaki görüşlerinden etkilendiği için aynen vermek istiyorum:

“Bu mekteplerde kasabalar için yetiştireceğiniz imam ve hatiplerle köyleriniz için yetiştireceğiniz imam ve hatipleri aynı mâlûmatla mücehhez kılmak doğru mudur? Soruyorum: Köylerde vazife

³¹ TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 15, s. 211.

yapacak imam ve hatiplerinize kasabalarda münevver bir halka hitap edecek imam ve hatiplerinizi aynı vaziyette midir? Programlarda tadilat ihtiyacın neticesi olursa çok tabiidir. Bunda katiyen tereddüt etmemeliyiz. Köy için hazırlayacağımız muallimler başkadır. Köyün ihtiyacına göre başka muallim hazırlıyoruz. Kasabanın ihtiyacına göre başka muallim hazırlarız.”³³

1926’da Maarif Vekâleti’nin yayınladığı bir tebliğe göre, ilkokul öğretmenleri kâtiplik, vâizlik gibi ek görev alabilecekler; hatta sabah ve akşam namazlarını camide halka kıldırabileceklerdir. Bu tebliğ, Cumhuriyet’in ilk yıllarında ülkenin din görevlisi ihtiyacının olduğunu göstermektedir. 1921’de 100 sayılı Askerlik Tecil Kanunu görüşmelerinde söz alan Karesi mebusu Vehbi Bey, Türkiye’nin öğretmen ve din görevlisi ihtiyacını şöyle dile getirmiştir:

“Dâru muallimînleri ve medreseleri göz önünden kaçırmak imkânı yoktur. Harb-i umûmide medrese ve dâru muallimînler tamamen yıkılmıştır. Herkesin malumudur ki bugün üç köye dini vazifelerini ifa edecek bir köy imamı bile isabet etmiyor ve bir çok cenaze meydanda kalıyor. Beş saatlik yerden gidip cenaze için imam getiriyorlar...”³⁴

Ülkenin ihtiyacı olan ilkokul öğretmenleri ve din görevlilerinin yetiştirilmesi için Askerlik Tecil Kanunu’nda değişiklikler yapan, Birinci Dünya Savaşı’nda kapanan medreseleri yeniden açıp, dâru muallimînlere önem veren I. TBMM Hükümeti’nin çok önemli politikası, CHP iktidarı tarafından geliştirilerek sürdürülememiştir. Daha farklı bir din eğitimi politikası izleyen Cumhuriyet hükümetleri, örgün ve yaygın din eğitimi

³² TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 15, s. 384.

³³ TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 18, s. 385.

³⁴ TBMM ZC, D. I, Y. 1, C. 1, s. 31.

kendine bağılı medreselerden mezun olan personeller ile yürüten Şer'îye ve Evkâf Vekâleti'nin yerine kurulan DİR teşkilatı ile Vakıflar Genel Müdürlüğü, Maarif Vekâleti ve Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi arasında sağlıklı ilişkilerin kurulmasını sağlayamamışlardır. TBMM zabıtlarından aktardığımız tartışma örnekleri, Ali Fethi Bey ve İsmet İnönü hükümetleri döneminde uygulanan din eğitimi politikalarının tutarlı olmadığını göstermektedir.

1924 yılında Dâru'l-Hilâfe medreseleri yerine kurulan İmam-Hatip mekteplerine mevcut medreselerin öğrencileri devam etmiş ve bazı İmam-Hatip mektepleri açıldığı yıl mezun vermiştir. Yeterli istihdam sağlanamadığı ve ilkokula dayalı 4 yıllık İmam-Hatip mektebi mezunları Darulfünûn İlahiyat Fakültesi'ne giremediği için mekteplere olan ilgi hızla azalmış ve bazı İmam-Hatip mektepleri kapanmıştır. İmam-Hatip mekteplerinin sorunları, İlahiyat Fakültesi ile bağlantı kurularak 25 Nisan 1925'te görüşülen Darulfünûn bütçe müzakeresinde yeniden tartışılmıştır. Yusuf Akçura, Rasih Efendi, A. Azmi Efendi ve Vâsıf Bey gibi milletvekilleri, İlahiyat Fakültesi'nin amaçları, programı, İmam-Hatip mektebi mezunlarının bu fakülteye girip giremeyecekleri gibi konularda görüşlerini açıklamışlar ve Maarif Vekili Tanrıöver'e bazı sorular yöneltmişlerdir. Tanrıöver'in bu sorulara yönelik olarak verdiği cevap şöyledir:

"... İmam-Hatip mekteplerinin programını takviye etmek için Maarif Vekâleti'nin encümenleri meşgul olacaklardır. Memleketin içinde en mühim yerlerde iki, üç mektebi buna göre teşhiz edeceğiz... Dâru'l-fünûn'un diğer şubeleri için vârid olan şikayetlerin daha kuvvetlisi İlahiyat şubesi için mevzubahistir. Kanaatle arz edeyim ki bir memlekette hissedilen herhangi bir ihtiyacı tatmin etmek için mevcut teşkilat kâfi değilse ikmal edilir. Mademki memleket içinde bir İlahiyat Fakültesi, bir çok İmam-Hatip mektepleri mevcut ihtiyaçların bir ifadesidir, dikkati celbeden

noksan tamir edilir. İlahiyat Fakültesi'nin yetiştireceği gençler deruhte edecekleri vezâif için lâzım gelen malumatla teçhiz edilmelidir.”³⁵

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 4. maddesine dayanılarak kurulan Daru'lfunun İlahiyat Fakültesi ve İmama Hatip mekteplerinin mevcut din eğitimi ihtiyacına cevap vermek amacıyla kurulduğunu belirten ve eksikliklerin tamamlanabileceğini açıklayan Maarif Vekili Tanrıöver, meslek lisesi mezunlarının üniversiteye girebileceğini öne sürerken eski vekil Vasıf Bey bu görüşe karşı çıkmaktaydı. Çok partili demokrasi döneminde de tartışılan bu sorun 1739 sayılı Milli eğitim Temel kanunu'nun yasalaştığı 1973 yılına kadar sürmüştür. Maarif Vekili Tanrıöver, İmam-Hatip Mektebi mezunlarının İlahiyat Fakültesine girebilmeleri konusunda şunları söylemiştir:

“...İlahiyat şubeniz mevcut olduktan sonra; Maarif vekaletiniz düşünmeye mecburdur: İmam-Hatip mekteplerinizle bu fakülte arasında ittisal var mıdır? Diyorlar ki: ‘Gençlerimiz liselerimizden çıkararak İlahiyat Medresesine(Fakültesi’ne) giderler.’ Fakat emin olabilirsiniz ki, hakikati olduğu gibi müşahede ederek arz ediyorum: Liselerden çıkanlar İlahiyat şubesine gitmiyorlar ve gitmeyeceklerdir. Beş sene aynı vaziyeti muhafaza ediniz, İlahiyat şubenizin talebesi kalmaz. Eğer talebesi olması zaruri ise, bir ihtiyaç bunu emrediyorsa, bunun için bir tedbir almak Maarif Vekaletinizin mecbur olduğu bir şeydir...Ziraat mekteplerimiz tali derecede olmakla beraber, bir meslek mektebidir. Ve Ziraat Mektebi Alisi’ne mahreçtir. Bu hakikattir ve maddeten mevcuttur. Daru'lfunun’a girmek için esaslı olarak bir şart vardır. Bu şart, liselerden çıkmak değil, imtihanını vermektir ve verebilmektir. Bunu yapabilen herkes Daru'lfunun’a girer”³⁶

Bu açıklama, öğrenimini yurt dışında yapmış Akçuraoğlu Yusuf Bey tarafından “başka yerlerde de böyledir...” şeklindeki bir açıklama ile teyit

³⁵ TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 18, s. 384-385.

³⁶ TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 18, s. 386.

edilmesine rağmen, eski Maarif Vekili Vasıf Bey tarafından şöyle eleştirilmiştir:

“Mesleki tedrisat vardır. Bütün bunları kabul ediyorum. Fakat Daru’lfunun – ki mekteplerin ilmi zümresini yetiştirmekle mükelleftir- oraya gidecek olan talebenin yalnız bir mahreci vardır ki o da liselerdir...H. Suphi Beyefendi’nin Daru’lfunun İlahiyat Fakültesi’ne Mahreç olmak üzere İmam-Hatip mekteplerinin programını islah edeceğim’ sözüne iştirak edemem”³⁷

Medreselerin kapatılması kararını engelleyemeyen medrese kökenli CHP milletvekilleri, iki yıla yakın bir süre ilkokula dayalı 4 yıllık İmam-Hatip Mekteplerinin lise kısımlarının açılıp mezunlarının Daru’lfunun İlahiyat Fakültesine girmeleri, İlahiyat Fakültesi programının DİR teşkilatının ihtiyacı olan vaizlerin ve müftülerin yetiştirilmesi amacıyla geliştirilmesi, 429 sayılı Kanun’a dayanılarak DİR teşkilat Kanunu’nun çıkarılması gibi önemli konularda görüşler öne sürdüler. Söz konusu önerilere olumlu yaklaşan Maarif Vekilleri Şükrü Saraçoğlu ve H. Suphi Tanrıöver vaatlerine rağmen, İlmîye Medreselerini kapatıp, Daru’l Hilafe Medreselerini İmam-Hatip Mekteplerine ve Süleymaniye Medresesi’nin Mühassisin kısmını Daru’lfunun’a bağlı olarak İlahiyat Fakültesine dönüştüren eski Maarif Vekili Vasıf Çınar’ın savunduğu İmam-Hatip Mektepleri ile ilgili görüş resmi çevrelerce benimsenmiştir. Sorun, son defa 1926 yılı bütçe müzakerelerinde Meclis gündemine getirilmiştir. Eskişehir milletvekili A. Azmi Torun’un İlahiyat Fakültesi programına İlm-i Kelam ve Fıkıh derslerinin konulması, fakülteye öğrenci kaynağı hazırlanması ve Eskişehir İmam-Hatip Mektebi’nin kapatılma nedenleri ile ilgili konuşmasını cevaplandıran Maarif Vekili Mustafa Necati Bey, İlahiyat öğrencisinin Feraiz ve İlm-i Kelem okuyamayacağını, bunların tarihinin okunacağını bildirmiş ve imtihanı kazanmak şartıyla İmam-Hatip Mekteplerinden mezun olacakların Daru’lfunun İlahiyat Fakültesine

³⁷ TBMM ZC, D. II, Y. 2, C. 18, s. 385-386.

girebileceğini açıklamıştır.³⁸ Eskişehir İmam-Hatip Mektebi'nin kapatılma nedenini araştıracağını belirten Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in bu açılması – kısa süre sonra hem Mustafa Necati Bey hem de A. Azmi Efendi vefat ettiği için – na yönelik herhangi bir cevap Meclis zabıtlarında yer almamıştır.

İmam-Hatip mekteplerinin lise kısmını açmaya yönelik bir karar Meclis zabıtlarında yer almasına rağmen, Maarif Vekili Mustafa Necati Bey'in bu konuda yaptığı açıklama ve Daru'lfunun İlahiyat Fakültesi 1929-1930 Öğretim yılı Talebe Rehberi'nde yer alan fakülteye kayıt ve kabul şartları ile ilgili "İmam-Hatip mekteplerinde lise derecesinde bulunanların mezunları İlahiyat Fakültesine kayıt ve kabul olunurlar" maddesi³⁹ çelişmektedir. Din eğitimi tarihimizin çözülmemiş meselelerinden biri olan bu çelişki konusunda halis Ayhan şu açıklamayı yapmaktadır:

*"İlk açılan İmam-Hatip mektepleri kapanıncaya kadar hiçbir zaman lise seviyesinde öğrenim yapmamıştır. Buna rağmen fakültenin talebe rehberinde böyle bir maddenin konulması İmam-Hatip mektebini bitirenlerden liseyi ayrıca tamamlayanlar için olsa gerektir. Bunun için ayrıca bir madde yazılması dikkat çekicidir. Aslında bu tarihte İmam-Hatip mektepleri kapatılmıştır"*⁴⁰

İlkokula dayalı 4 yıllık İmam-Hatip mektebi mezunlarına liseye girme hakkı maarif vekaleti talim ve terbiye kurulunun 29.9.1932 tarih ve 180 sayılı kararı⁴¹ ile verildiği için Ayhan ın konu ile ilgili yorumu yeterli değildir. Daru'lfunun İlahiyat Fakültesi 1929-1930 öğretim yılı talebe rehberinde kayıt ve kabul şartları arasında "imam ve hatip mekteplerinden lise derecesinde bulunanların mezunları..." şeklinde bir cümleye yer

³⁸ TBMM ZC, D. II, Y. 3, C. 31, s. 533-537.

³⁹ Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi (1920-1998)*, MÜİF Yay., İstanbul 1999, s. 42.

⁴⁰ Bkz. *İstanbul Darulfununu Talebe Rehberi*, İstanbul 1932, s. 29-33.

⁴¹ M. Şevki Aydın, *a.g.e.*, s. 39.

verilmesi nasıl açıklanabilir? Bu konuda Tarihü'l-Mevlevi'nin şu açıklaması sanırım önemlidir.

“İmam-Hatip mektebi ile İlahiyat Fakültesi arasındaki rahatsızlık hepimizin dikkatini çekiyordu. İstanbul İmam-Hatip mektebi müdürü Hilmi Efendi...her iki mektep arasında irtibat temini için teşebbüste bulunmak istiyordu. 1340(1924) senesi içinde idi ki bu meseleyi muallimler encümeninde(kurulunda) mevzubahs etti. Bunun için encümen namına bir mazbata yazılıp İmam-Hatip mekteplerine iki üç sınıf ilavesiyle lise derecesine iblağı mezunlarının da İlahiyat Fakültesi ne kabulü hususlarının temennisi teklifinde bulundu. Makul bir teklif olduğu için mazbatanın kendi tarafından yazılmasına, müsveddeden sonra encümende okunup münakaşa olunmasına karar verdik. Birkaç gün sonra müdür bana bir mazbata müsveddesi verdi. Tarafımdan okunup hatırıma gelen şeylerin ilavesini söyledi. Müsveddeyi okudum, yapılan teşkilatın rabitasızlığından ve ıslahata pek ziyade muhtaç olduğundan bahsediyor ve tenkitçi bir dil kullanıyordu. Üslubun tebdili cihetini encümenin intikadına bıraktım. Ayrıca bir kağıda birkaç satırlık bir mütalaa yazdım ki İlahiyat Fakülteleri asri kurumlar cümlesinden olduğu ve medeni memleketlerin hepsinde bulunduğu için memleketimizde de açılmıştır. Fakat **bugünkü talebesi medreselerden gelmiştir. Bunlar çıkınca lise mezunları pek rağbet etmeyeceği için böyle asri müessese belki de talebe bulmamak yüzünden kapanacaktır.** Binaenaleyh iki mektep arasında rabita temini için İmam-Hatip mekteplerine lüzumu kadar sınıf ilavesi ile bunların İlahiyat Fakültesi ne mahreç ittihaz edilmesi muvafık olacaktır; mealinde idi...Müdür mazbatayı bir tezkere ile İstanbul maarif müdürlüğüne gönderdi. Oradan da vekaletle takdim olundu. Arz olunan mazbatanın hüsn-ü tesir göstermiş olduğunu o vakit ki maarif vekili Saraçoğlu Şükrü Bey'in Mecliste beyanatta bulunmasından (s.9'da konuşma metni verilmiştir.) ve o beyanatın gazeteler ile neşrinden anladık. Sonra Hamdullah Suphi Bey maarif vekili oldu. Mazbata onun da hoşuna gitmiş olacak ki gösterdiği faaliyetten dolayı müdürün maaşına 1500 kuruş zam yaptı. İstanbul İmam-Hatip

mektebi ile müzakere ile ilavesi lazım gelen sınıfların ve bu sınıflarda okunacak derslerin tespiti hakkında İlahiyat Fakültesi'ne emir verdi. İlahiyat Fakültesi reisi Şemsettin Bey, mektebe gelip müzakerede bulundu. Yeni tahsisat alıncaya kadar ilave edilecek dersleri fahri olarak okutacaklarını mevcut muallimlere taahhüt ettirdi. Binaenaleyh mektebin İlahiyat Fakültesi'ne mahreç olacağı bizce muhakkak sayılıyordu... Mazbatanın takdiminden bir sene sonra vekaletten o mazbatanın bir sureti istenmiş, mektebin katibi tarafından istinsah ve müdür tarafından imza olunmuş, muallimlerin imzalamaları için de muallimler odasına bırakılmış ve bir kaç tarafından imzalanmış ki usul üzere bir muamele olduğu için tabiatıyla okumaya lüzum görmeksizin herkes gibi o kağıdı ben de imzaladım. Sonradan anlaşıldı ki kâtip Aziz Mahmut Efendi çıkardığı sureti, üzerinde tashihat yapılmış beyazından değil, evvelce tesvil edilmiş bulunan kağıtlardan istinsah etmiş, müdür de farkına varmaksızın mühürleyip imzalamış, muallimler de ona itimaden imzayı basmış. 1341(1925) Teşrin'i Sani'nin 7. günü müdür ve 15 muallimin azledildiğini öğrendik. Azil yazısında "Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu medreselerin ilgasına matuf bir darbe-i zalimane telakki eylemiş ve buna dair takdim ettiğiniz mazbatayı müzeyyifane bir lisanla yazmış olduğunuzdan siz muallimlerden falanın (filanlar ki ceman 16 kişi) vazifeden azledildiğiniz cihetle hemen mektebi terk etmeniz Vekalet-i Celile'den telakki edilen emir iktizasıdır"⁴² diyordu.

Yukarıda aktarılan metinden anlaşılacağı gibi Tahiru'l-Mevlevi'nin ifadeleri ile Şükrü Saraçoğlu ile H. Suphi Tanrıöver'in TBMM'de yaptıkları konuşmalar arasında büyük benzerlik vardır. Maarif Vekâleti'nin ve Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi'nin somut çalışmalarına rağmen İmam-Hatip mekteplerinin lise kısımlarının açılmamasında dönemin iktidarının rolü olsa

⁴² Tahiru'l-Mevlevi, *Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemeleri*, İstanbul 1990, s. 55-60.

gerektir. 1929-1930 öğretim yılı Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Talebe Rehberi'nde yer alan "İmam ve hatip mekteplerinden lise derecesinde bulunanların mezunları İlahiyat Fakültesi'ne kayıt ve kabul olunurlar" maddesinin hangi yasal düzenlemeye dayandığı sorulabilir. Kanaatimce, bu maddenin dayandığı bir yasal karar yoktur. Tahiru'l-Mevlevi'nin hâtıratında yer alan belgede İmam-Hatip mekteplerinin lise kısımlarının açılması için İlahiyat Fakültesi Reisi (dekan) Şemsettin Bey'le İstanbul İmam-Hatip Mektebi Müdürü Hilmi Bey ve öğretmenlerin yaptığı görüşmelere dayanılarak bu maddenin İlahiyat Fakültesi Talebe Rehberi'ne dahil edildiği söylenebilir.

Örgün din eğitimi alanında tutarsız politikaların izlenmesi sonucunda ;mam ve hatip mektepleri kapanıp, orta okullardan din dersi kaldırılırken, ilkokul ve ilköğretmen okulu programlarında yer alan din derslerinin de kredi saatleri azaltılmıştır. Örgün din eğitim alanında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun amaçlarına uygun olmayan bir politika izlenirken, yaygın din eğitim ve dini hizmetler alanında din dilini Türkçeleştirilmesine yönelik bir politika oluşturulmaya çalışılmıştır. DİR bütçesine konan bir ödenekle Kur'an tefsiri ve hadis tercümesi çalışmaları sürdürülürken, hutbelerin Türkçe okunması çalışması tamamlanmış, DİR'in yayınladığı tamimle ezanın Türkçe okunması uygulamaları başlamıştır.⁴³ Dinde reform tartışmalarının yapıldığı 1928 yılında, İstanbul Darulfünun İlahiyat Fakültesi'nden bir grup bilim adamı tarafından bir reform taslağı hazırlanmış ve Prof. Dr. Fuat Köprülü tarafından 20 haziran 1928 tarihinde basına açıklanmıştır. "Camilere sıralar ve elbiselikler konulması, ayakkabı ile girilecek bir düzen kurulması, ibadetin Türkçeleştirilmesi, camilere müzik konulması" gibi bazı önerilerin yer aldığı rapor dinin, demokrasi ve modernleşme çerçevesinde ve kendi ruhuna uygun olarak yorumlanması gibi

⁴³ Bkz. Abdullah Manaz, *Atatürk Reformları ve İslam*, İzmir 1943, s. 197-221.

önemli hususlara da yer verilmesine rağmen ağır bir biçimde eleştirilmiş ve M. Kemal Atatürk tarafında komisyon dağıtılmıştır.⁴⁴

22 Mart 1922 tarihinde Cemalettin Efendi, namaza “Allah Büyük” şeklinde Türkçe tekbirle başlayıp, Fatiha ve takip eden sureyi de Türkçe okuyarak namazı Türkçe kıldırmak istemişti. Fakat cemaat camiye terk etti ve Diyanet İleri Başkanı Rıfat Börekçi bu hocayı iki hafta süreyle görevden uzaklaştırdı. Arkasından bir açıklama yaparak, Türkçe namaz kılınamayacağını, ayetlerin Arapça okunması gerektiğini belirtti. Türkçe ezan okunmasına yönelik tamimi 1932’de yayınlayan Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi’nin 1926’daki kararı, Ahmet Ağaoğlu tarafından ağır bir şekilde eleştirilmesine rağmen⁴⁵ M. Kemal Atatürk’ün İstiklal Savaşı’ndan beri yakın dostu olan Rıfat Börekçi vefat ettiği tarihe kadar Diyanet İşleri Reisliği görevini sürdürmüştür.

1927 yılından itibaren TBMM’de görüşülen Diyanet İşleri Başkanlığı ve Maarif Vekaleti bütçe müzakerelerinde örgün ve yaygın din eğitiminin sorunları tartışılmamıştır. 1927-1945 yılları arasındaki dönemde TBMM’ne seçilen milletvekilleri din ve din eğitimi ile ilgili sorunları tartışmaktan ısrarla kaçınmışlardır. Tek parti rejiminin somut bir şekilde kurulduğu 1931 yılında, Diyanet İşleri Reisliği teşkilatında, 8 Haziran 1931 tarihli ve 1827 sayılı Evkâf Umum Müdürlüğü’nün 1931 mali senesi bütçe kanunu ile⁴⁶ önemli bir değişiklik yapılmıştır. 1931 yılında yapılan yasal değişiklikle cami ve mescitleri tasnif edilip sayıları azaltılmıştır. 1931 yılı Haziran ayından itibaren bütün cami ve mescitlerin yönetimi ve bunların görevlileri (hademe-i hayrat) Evkaf Umum Müdürlüğü’ne devredilmiştir.⁴⁷

⁴⁴ *a.g.e.*, s. 216.

⁴⁵ Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1943, C. V., s. 1932-1933.

⁴⁶ Bkz., *Düstur*, III, 12, s. 551.

⁴⁷ TBMM ZC, D. IV, Y. 1, C. 5, s. 159.

1930'lu yıllar sadece DİR'de değil, Maarif Vekaletine bağlı olarak yürütülen örgün din eğitimi alanında da olumsuz politikaların izlendiği bir dönem olmuştur.

Şeyh Said İsyanında çıkarılan Takrir-i sükun Kanunu ile 1924'de kurulan çok partili demokrasiye son verilmiştir.⁴⁸ Bu tarihten sonra izlenen radikal laiklik politikalarının bir sonucu olarak 1927'de ortaokul programlarından din dersi kaldırıldı. 1930'lu yılların başında şehir ilkokullarının ve İlköğretmen okullarının programlarından, 1939'da köy ilkokullarının programından din derslerini kaldıran CHP iktidarı, 1929-1930 yılında İmam-Hatip mekteplerini ve 1933'de Darulfunun İlahiyat Fakültesi'ni kapatarak din eğitime son verdi.⁴⁹

Anayasanın din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili hükmüne ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun amir hükümlerine rağmen din eğitime son verilmesine yönelik keyfi kararlar 1945 yılına kadar eleştiri konusu yapılamadı.

Çok partili demokrasiye geçilen 1945 yılından itibaren örgün ve yaygın din eğitiminin sorunları yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Yeni kurulmaya başlayan siyasi partilerin programlarında din eğitime yer verilmiştir.⁵⁰ Bu dönemde yeniden yapılanmaya başlayan Sebilürreşad, Selamet ve millet mecmualarında din eğitimi sorunlarıyla ilgili yazılar yayınlanmıştır.⁵¹

İktidar ve muhalefet partilerine mensup milletvekilleri, uzun bir aradan sonra DİB ve MEB bütçe müzakerelerinde yeniden söz almaya başlamışlar, örgün ve yaygın din eğitimi alanlarında gerçekleştirecek

⁴⁸ Bkz., E. Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 81-121.

⁴⁹ M. Şevki Aydın, *a.g.e.*, s. 45-47.

⁵⁰ Siyasi partilerin programı için bkz. T. Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, Doğan Kardeş Yay., İstanbul 1952.

icraatlar konusunda önerilerde bulunmuşlardır. 1946 sonrası Türkiye’de din eğitimi alanında yapılan bütün çalışmaları ve hazırlıkları, kitaplar ve ders programlarında yapılan tartışmaları üç grupta toplayabiliriz. Birinci grupta onlalar, dinin insan tabiatının var olan bir ihtiyacı olduğunu, ayrıca toplum hayatının da vazgeçilmez değerlerini oluşturduğunu belirterek, bu ihtiyacın eğitim ve öğretimle karşılanmasını istiyorlardı. İkinci grubu oluşturanlar ise, din hürriyetini daha çok insan haklarından biri olarak kabul ediyorlar ve bütün hak ve hürriyetlerde yeterli gelişmelerin ve hürriyet ortamının oluşmasını istiyorlardı. Bu gruptakilerle, birinci grubu oluşturanlar çeşitli zeminlerde müşterek hareket ediyorlardı. Üçüncü grubu oluşturan laikler ise, dini bir çeşit klerikalizm olarak görüyorlar ve dinle hürriyet ve serbestliğe karşı çıkıyorlardı.⁵²

1946-1949 yılları arasında CHP Meclis Grubunda, parti divanında ve CHP VII Kurultayı’nda iki tip laiklik ve din eğitimi teorisi tartışılmıştır. İşin ilginç yönü, her iki teorinin de yeni bir Anayasa ve yasa değişikliğine gerek duyulmadan tartışılması, 1946-1950 yılları arasında oluşturulan örgün ve yaygın din eğitimi politikalarının, tek parti rejimi döneminde oldukça olumsuz bir anlamda yorumlanan 429 ve 430 sayılı kanunlara dayandırılmasıydı.

CHP yönetimi bu tutumuyla din eğitimine yasal gerekçelerle değil, siyasi ve ideolojik gerekçelerle son verilmiş olduğunu kabul etmiş oluyordu. Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, DP’lilerin ve bazı çevrelerin eleştirileri karşısında CHP hükümetleri anayasa ve Tevhid-i Tedrisat Kanununu ihlal etmemiş; İmam-Hatip Mektepleri ve Dâru’l Fünun İlahiyat Fakültesi öğrenci yokluğu ve ilgisizlikten kapanmıştır, şeklinde bir savunma psikolojisi içerisinde bulunmakla birlikte, İbrahim Arvas, Muhittin Baha

⁵¹ Söz konusu dergiler dini nitelikli olup, mecliste ve basında yer alan din eğitimi tartışmaları açısından önemli belgelerdir.

Pars, Fatin Gökmen ve H. Suphi Tanrıöver gibi CHP milletvekilleri önemli bir hatanın yapılmış olduğunu kabul ediyor ve verdikleri önergelerle yeniden din eğitimine dönülmesini, tek parti rejimi dönemi din eğitimi politikasının terk edilmesini istiyorlardı.⁵³

CHP yönetimi ilk etapta MEB'e bağlı özel din dersi dersanelerinde verilecek din seminerleri ile din eğitimi taleplerine cevap vermeyi planladı. Fransa laikliğinden esinlenen bu görüşe göre, yeniden açılması düşünülen İmam-Hatip Okulları'nın DİB'e verilmesi planlanmıştı. Bu plan içinde üniversiteye bağlı bir İslam İlahiyat Fakültesi de yer almaktaydı.⁵⁴ Temmuz 1947'de Milli Eğitim Bakanlığınca "Din Eğitimi ve Öğretimi Ana Hatları" kabul edilerek halka duyurulmuştur.⁵⁵ Söz konusu genelge toplum tarafından benimsenmemiş ve bu genelgeye dayanılarak bakanlıkça Nurettin Artan ve Nurettin Seven'e yazdırılan "Müslüman Çocuğunun Kitabı" isimli eser çok sert tartışmalara sebep olmuştur.⁵⁶ Aralık 1947'de toplanan VII. CHP Kurultayı'nda yapılan laiklik ve din eğitimi konuları ile ilgili müzakereler, tek parti döneminin son yıllarındaki din eğitimi politikasının değerlendirilmesi bakımından ilgi çekicidir. Bu kurultayda, din eğitimi konusunda tarihi değeri olan bir konuşma H. Suphi Tanrıöver'in görüş ve önerileri, Behçet Kemal Çağlar ve C. Sait Barlas gibi genç milletvekilleri tarafından ağır bir dille eleştirilmesine rağmen Anadolu'dan gelen

⁵² Halis Ayhan, *a.g.e.*, s. 90; Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1996, s. 226; Tahsin Banguoğlu, *Kendimize Geleceğiz*, İstanbul 1984, s. 99.

⁵³ Bkz., Veli Öztürk, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Siyaset (TBMM Zabıtlarında Din Eğitimi Tartışmaları 1920-1990)*, yayınlanmamış doktora çalışması, İzmir 1997, s. 144; *Selamet Mecmuası*, 19 Ocak 1949, C. 3, s. 70; Nahit Dinçer, *1913'ten Bugüne İmam-Hatip Okulları Meselesi*, Yağmur yay., İstanbul 1974, s. 31-35.

⁵⁴ "İslam İlahiyat Fakültesi" kavramı ve görüşleri için bkz. Ahmet Hamdi Akseki, "Din Tedrisatı ve Din Müesseseleri Hakkında Rapor", 18. 12. 1950, Ankara (Sebilürreşad dergisinin 100-105 sayıları).

⁵⁵ *Selamet Dergisi*, C. 1, s. 8 (11 Temmuz 1947)

⁵⁶ Vâlâ Nurettin ve Kazım Nami, "Müslüman Çocuğun Kitabı Hakkında Tenkitler", *Sebilürreşad*, C. I, S. 1, (Mayıs 1948), s. 10-11.

delegelerce desteklenmiştir.⁵⁷ 1923'den beri ülkenin idaresinde tek başına sorumluluk almış, yönetimin ilk yıllardaki anlayışının ve uygulamanın tek başına sorumlusu olan bir siyasi kadronun 1947-1948 yıllarındaki arayışları ve din eğitimine yaklaşımındaki olumlu değişimleri ve dünyadaki gelişmelerin ülkemizi ne ölçüde etkilediğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.⁵⁸ Bu kurultayda dile getirilen din eğitimi ile ilgili görüşlerden birini aynen aktarmak istiyorum. Çorum Delegesi Abdülkadir Güney'in konuşması bu tebliğde ele alınan üç kurumun ilişkisini açıklayabilecek bir kapsama sahiptir. Söz konusu konuşma metni şöyledir:

"...Din işi, devlet ve siyaset işlerinden daha naziktir. Her şeyin bir mesned ve bir rehberi olduğuna göre buna da bir mesned lazım değil midir? Evet, bugün Diyanet İşleri Reisliği mevcuttur. Diyanet İşleri Reisliği'nin yetişecek olan nesle din öğretmek hususunda bir teşkilatı yoktur. Yalnız inhilal eden müftülük ve imamlıklara eskiden kalmış, mahdut kimseleri tayin etmekten başka bir vazife de ifa etmemektedir. Bunların mevcudu kalmadığı zaman da bunlar, haliyle ortadan kalkmış olacaktır. Hususi dersaneler açılrsa bile mesnedsiz yaşayamaz ve bir netice alınamaz ... Bugün bizim dinimizi ve mukaddes kitabımızı dünya milletleri hayretle takdir etmekteyken biz neden dinimizin inkişafına lâkayt kalıyoruz?Şu anda, insanlar arasında içtimai tesanüdü temin eden vicdan, ahlak mefhumunun vücut bulması ancak din ile kaim olabilmıştır. Neslimizi yetiştirmek kasdıyla dini tedrisata önem vermek ve çocuklarımızı dini bilgilerle teçhiz edebilmek için bir taraftan ilkokullarda iptidai mahiyette din dersleri vermekle beraber diğer taraftan bu tedrisatı cahil öğretmenlerden koruyabilmek için üniversitemizde vücuda getireceğimiz ilahiyat Fakültelerinde modern bilgilerle mücehhez, münevver hocalar yetiştirmek lâzımdır"*⁵⁹

⁵⁷ CHP VII. Kurultay Tutanağı s. 438-454.

⁵⁸ Halis Ayhan, *a.g.e.*, s. 91.

⁵⁹ *a.g.e.*, s. 92-93.

Yukarıdaki metin tahlil edildiğinde şunları söylemek mümkündür. Güney'e göre İmam-Hatip okulları ve İlahiyat Fakültesinden mahrum olan DİB ve MEB, toplumun ihtiyacı olan örgün ve yaygın din eğitimi ihtiyacına cevap veremez. Türkiye'de sağlıklı bir örgün ve yaygın din eğitimi politikasının oluşturulabilmesi için bilimsel sorumluluk yeni kurulacak ilahiyat Fakültelerine verilmeli, ilkokuldan itibaren okutulmaya başlanacak din dersleri öğretiminin geliştirilmesine yönelik çalışmalar bu fakülteler tarafından yönlendirilmelidir.

CHP VII. Kurultayında, TBMM'de ve yazılı basında çıkan laiklik ve din eğitimi meseleleriyle ilgili görüşleri ve önerileri bilimsel bir zihniyetle değerlendiremeyen CHP iktidarı, yeniden din eğitimine dönme kararı vermesine rağmen, icraatlar konusunda ürkek davranmıştır. 1948 yılında İmam-Hatip mektepleri tecrübesini görmezden gelerek ortaokul mezunlarının devam edebileceği İmam-Hatip kurslarını açan ve 1949'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kuran CHP iktidarı, köy enstitüsü programına din dersi koymayı, ortaokul ve lise programlarına din derslerini dahil etmeyi düşünmemiştir. CHP iktidarının gerçekleştirdiği diğer önemli icraatlardan biri DİB teşkilat ve vazifeleri kanununda yaptığı değişikliktir. 7 Mart 1950 tarihinde TBMM Başkanlığı'na verilen DİB teşkilat kanunu tasarısı, yapılan tartışmalar sonucunda 23 Mart 1950'de TBMM'de kabul edilmiştir. 29 Nisan 1950 tarihinde yürürlüğe giren 5634 sayılı DİB teşkilat ve vazifeleri hakkındaki 2800 sayılı kanunda bazı değişiklikler yapılmasına dair olan 3665 sayılı kanuna ek kanun⁶⁰ DİB teşkilatına bazı yenilikler getirmiş ve 1931 yılı bütçe kanunu ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilen cami ve mescitlerin yönetimi ve hayrat hademesi (din görevlileri) kadroları yeniden DİB'e verilmiştir. Hacca gitmek isteyenlere döviz bozdurma izni verme ve bazı tarihi türbeleri ziyarete açma gibi yasal

⁶⁰ *Düster*, III, 31, s. 1950-1957; Tartışmalar için bkz. TBMM ZC, D. VIII, C. 25, s. 838-844.

düzenlemeleri⁶¹ de yapan CHP iktidarı, 10 Haziran 1940 tarih ve 5435 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki kanunla⁶² TCK'nın 163'üncü maddesinde değişiklik yapmayı da ihmal etmemiştir. Bu değişiklikle dine dayalı devlet kurmaya yönelik propaganda yapmak ve örgüt oluşturma suçlarına verilecek cezalar yeniden düzenlenmiştir.⁶³

1950'de yapılan seçimler sonucunda DP iktidar olmuştur. 1950-1960 yılları arasında ülkeyi yöneten Menderes Hükümetleri döneminde gerçekleştirilen örgün ve yaygın din eğitimi icraatları şöyle özetlenebilir:

DP iktidarı döneminde DİB teşkilat kanununda köklü değişiklikler yapılmamış, MP ve bazı DP milletvekilleri tarafından önerilen özerk DİB modeli ile ilgili görüşler benimsenmemiştir. 2 Temmuz 1951 tarihli meclis oturumunda kabul edilen 5806 sayılı Dini Yayınlar Döner Sermayesi Kanunu⁶⁴ ile DİB bütçelerine “dini yayınlar döner sermayesi” konuldu ve 1952'de Hayrat Hademesi Tüzüğü'nde⁶⁵ bazı değişiklikler yapıldı. DP iktidarının en önemli icraatlarından biri Kur'an Kursu öğreticiliği, imamlık ve müezzinlik gibi görevler için kadrolar tahsis ederek ülkenin din görevlisi ihtiyacını karşılamaya öncülük etmesidir.

16 Haziran 1950 tarihli meclis oturumunda Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinde yapılan kanun değişikliği⁶⁶ ile Arapça ezan ve kamet yasağını kaldıran DP iktidarı, örgün din eğitimi alanında şu icraatları gerçekleştirmiştir:

⁶¹ *Düstur*, III, 31, s. 1612.

⁶² *Düstur*, III, 30, s. 1431.

⁶³ İştâ B. Tarhanlı, *Müslüman Toplum "Lâik" Devlet Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı*, Afa Yay., İstanbul 1993, s. 25.

⁶⁴ R.G., 12.5.1952-7853

⁶⁵ R.G., 12.5.1952-8107.

⁶⁶ Abdullah Manaz, *a.g.e.*, s. 212.

1950-51 öğretim yılında ilkokul 4. ve 5. sınıflarda okutulan ihtiyari din dersleri program içine alınmış ve bu kurumlarda yeniden okutulmaya başlayan söz konusu derslerin problemlerini tartışmak için, 1953'te toplanan V. Milli Eğitim Şurası gündemine din dersi dahil edilmiştir. Şuranın aldığı karara dayanılarak 1953'te ilköğretmen okulu programına zorunlu din dersi konulmuştur.⁶⁷ DP iktidarı, toplumdaki gelen yoğun talepler nedeniyle 1957'de ortaokul programına ihtiyari din dersi koymasına rağmen aynı dersin lise programına da konulmasına gerek duymamıştır. Lise programına ihtiyari din dersi konulması 1967 yılında gerçekleştirilmiştir.

CHP iktidarı döneminde açılan İmam-Hatip kursları ile nitelikli din görevlisinin yetiştirilemeyeceğini farkederek DP iktidarı, 1951'de yedi ilde ilkokula dayalı 7 yıllık İmam-Hatip okullarını açarak TTK'na işlerlik kazandırdı. DİB teşkilatına verilen kadrolarla bu okullardan mezun olan gençlere istihdam imkanı yaratan ve yıllardır ihmal edilen DİB teşkilatını güçlendirmeye çalışan DP iktidarı, ilk mezunlarını 1958-1959 öğretim yılında veren İmam-Hatip okullarını A. Ü. İlahiyat Fakültesi'ne mahreç yapmayı başaramadığı için 1959'da İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nü⁶⁸ açarak ülkenin ihtiyacı olan din dersi, İmam-Hatip okulu meslek dersleri öğretmenlerinin, müftülük ve vaizlik gibi görevleri yapacak din görevlilerinin yetiştirilmesine önem verdiğini göstermiştir.

Çok partili demokrasiye geçiş sürecinde CHP iktidarının başlattığı yeniden din eğitime dönme politikasını⁶⁹ biraz daha esneterek sürdüren DP iktidarı, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki din ve din eğitimi örgütlenme biçiminde herhangi bir değişiklik yapmamıştır. 1948-1960 yılları arasında

⁶⁷ M. Şevki Aydın, *a.g.e.*, s. 55-56.

⁶⁸ *a.g.e.*, s. 64.

⁶⁹ Bkz., Veli Öztürk, *a.g.e.*, s. 144-146; Halis Ayhan, *a.g.e.*, s. 84-125.

gerçekleştirilen örgün ve yaygın din eğitimi icraatları 1924 Anayasası'nın, 429 ve 430 sayılı inkılâp kanunlarının ruhuna uygundur.⁷⁰

Türkiye'de 1961-2003 yılları arasında gerçekleştirilen örgün ve yaygın din eğitimi icraatları 1961 ve 1982 anayasalarının, 429 ve 430 sayılı kanunların ruhuna uygun olarak gerçekleştirilmiş; Diyanet İşleri Başkanlığı, 1965'te çıkarılan 637 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Kanunu⁷¹ ile daha güçlü ve düzenli bir örgüt haline getirilmiş, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü kurularak⁷² Din Dersleri öğretimi, İmam-Hatip liseleri ve Yüksek İslam Enstitüleri'nde yapılan din öğretimini içine alan din eğitimi alanı bir alt sistem haline getirilmeye çalışılmıştır.

1959'da öğretime başlayan İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nün açılmasıyla birlikte başlayan Yüksek İslam Enstitüsü ve İlahiyat Fakültesi ikilemi⁷³, 1982-83 öğretim yılında Yüksek İslam Enstitülerinin İlahiyat Fakülteleri haline getirilmeleriyle aşılmıştır.⁷⁴

Çok partili demokrasi döneminde örgün ve yaygın din eğitimi alanlarında önemli başarılar elde edilmesine rağmen, en yüksek düzeyde din eğitimi yapılan İlahiyat Fakülteleri ile bu fakültelerin mezunlarını istihdam eden DİB ve MEB arasında bilimsel işbirliğini sağlamaya yönelik hukukî düzenlemeler gerçekleştirilememiştir.

Batılı ülkelerde ve ABD'de 19. yy.ın başlarından itibaren din eğitimi sorunlarının çözümünde din eğitimi bilimi, din psikolojisi ve din sosyolojisi gibi disiplinlerden yararlanılmaya başlanmış olmasına rağmen, çeşitli nedenlerden dolayı Türkiye'de din eğitimi biliminin ve din

⁷⁰ Veli Öztürk, *a.g.e.*, s. 146-147, 193-194; Halis Ayhan, *a.g.e.*, s. 165-172.

⁷¹ *Düstur*, IV, 2911; R.G. 2.7.1965-12038; Veli Öztürk, *a.g.e.*, s. 198-203.

⁷² Halis Ayhan, *a.g.e.*, s. 167.

⁷³ MEB, *Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu*, İstanbul 1960, s. 112-115.

⁷⁴ M. Şevki Aydın, *a.g.e.*, s. 125-129.

bilimlerinin kurulması gecikmiştir.⁷⁵ 1980’li yıllarda yeniden yapılandırılan İlahiyat Fakültelerimizde din eğitimi ana bilim dalının oluşturulması ile birlikte İlahiyat Fakülteleri’nin DİB ve MEB ile ilişkilerinde gelişmeler olmuştur. 1981-2003 yılları arasında düzenlenen din eğitimi sempozyumlarının DİB tarafından desteklenmesi bu ilişkilerin iyiye gittiğinin somut bir göstergesidir. 1970’li yılların sonlarından itibaren din görevlilerinin mesleki yetersizliklerini gidermek için hizmet içi eğitim merkezlerini kurmaya başlayan DİB, İlahiyat Fakültelerini bir alt yapı kurumu olarak kullanmakta, müftülük ve vaizlik görevlerine atayacağı personelini hizmet içi eğitim kurumlarında⁷⁶ yetiştirmektedir. Bu durum şu anda problem yaratmakla birlikte, İlahiyat Fakülteleri ile DİB arasında bilimsel işbirliği yapılmadığı takdirde ileriki yıllarda bazı sorunlar yaratabilir. 1997 yılında İlahiyat Fakülteleri yeniden yapılandırılırken DİB üzerine düşen görevi yapmamıştır. MEB ile YÖK arasında imzalanan bir protokolle İlahiyat Fakültelerine bağlı İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Bölümü⁷⁷ öğrencilerinin MEB’na bağlı ilköğretim okullarında uygulama yapmaları sağlanırken, DİB, YÖK ile protokol yapıp nitelikli din görevlisi yetiştirmeye yönelik bir adım atmamıştır.

İç ve dış dinamiklerin etkisiyle hızla büyüyen ve değişen Türkiye’de toplumun din eğitimi ihtiyaçları da değişmekte ve çeşitlenmektedir. Tarihi tecrübesinin olumlu yönlerinden ve dünyadaki bilimsel, teknolojik, ekonomik ve siyasal değişimlerden yararlanarak kurumlarını yeniden yapılandıran Türkiye’nin örgün ve yaygın din eğitimi kurumlarında da bazı değişiklikler yapması gerekmektedir. 1980’li yıllardan itibaren yapılmaya başlayan bilimsel çalışmalar, din şuraları v edin eğitimi sempozyumları ile örgün ve yaygın din eğitimi alanlarının sorunlarını belirlemeye ve çözmeye

⁷⁵ a.g.e., s. 141.

⁷⁶ *Düstur*, V, 12/1, s. 947-950; N Aytürk, Y. Çelik, E. Şahinarslan, *Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Tarihçesi (1924-1987)*, s. 134-137.

⁷⁷ M. Şevki Aydın, a.g.e., s. 160.

çalışan İlahiyat Fakültelerine mensup akademisyenler, DİB bürokratları ve Din Öğretimi Genel Müdürlüğü uzmanları, 80 yıllık din eğitimi tecrübemizi masaya yatırıp, çağın şartlarını ve Türkiye toplumunun örgün ve yaygın din eğitimi ihtiyaçlarını dikkate alarak üç kurum arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesine yönelik bir proje hazırlamalıdır.

Yukarıda belirtildiği gibi, son yirmi yılda din eğitimi ve ilahiyat alanında önemli bilimsel çalışmalar ve sempozyumlar yapılmasına rağmen, İlahiyat Fakülteleri'ndeki öğretimin kalitesinde büyük bir gelişme olmamıştır. Güçlü bir yaygın din eğitimi örgütü haline gelen DİB teşkilatının yürüttüğü dini hizmetlerin ve yaygın din eğitimi faaliyetlerinin kalitesinde de gözle görülür bir değişim yoktur. MEB'na bağlı ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarında sürdürülen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretiminin kaliteli bir şekilde verilebilmesi için nitelikli hizmet içi eğitim çalışmalarına ve İlahiyat Fakültelerinin desteğine ihtiyaç vardır.

Sabancı Üniversitesi kurulmadan önce, alanın uzmanları tarafından gerçekleştirilen “arama konferansı”nın bir benzeri⁷⁸ din eğitimi alanında gerçekleştirilmeli, alanın uzmanı olan İlahiyat Fakültesi akademisyenleri, DİB uzmanları ve Din Öğretimi Genel Müdürlüğü uzmanlarından oluşturulan bir komite, ülkenin örgün ve yaygın din eğitimi sorunlarını masaya yatırmalıdır. Bu komitenin aldığı kararlarla ülke ve dünya çapında araştırmalar yapılmalı ve araştırma sonuçlarına dayanılarak İlahiyat Fakülteleri, DİB ve Din Öğretimi Genel Müdürlüğü yeniden yapılandırılarak üç kurum arasındaki ilişkiler daha dinamik ve verimli hale getirilmelidir.

Yukarıda önerilen komitenin çalışmaları sürdürülürken mevcut kurumlarda da bazı değişiklikler yapılarak arama konferansı desteklenmelidir. 1998'den beri çok zeki öğrencilerin geldiği İlahiyat Fakülteleri'nde istenilen

⁷⁸ Oğuz N. Baburoğlu, *Eğitimin Geleceği – Üniversitelerin ve Eğitimin Değişen Paradigması*, (çev. Zülfü Dicleli), Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul 2003.

hedeflere ulaşılamamıştır. Son bir yıla kadar istihdam sorunu ile boğuşan İlahiyat Fakültesi öğrencileri ve mezunları motive edilmediği için yeterince başarılı olamamışlardır. İlk mezunlarını 2001-2002 öğretim yılı sonunda ve daha sonraki yıllarda eğitimlerini tamamlayan İlahiyat lisans mezunları sadece A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "tezsiz yüksek lisans" programları açıldığı için yüksek lisans yapma imkanına sahip olamamışlardır. Gönülsüz olarak imam-hatiplik görevine yönelmek zorunda kalan bu gençlerin mesleklerinde başarılı olmaları oldukça şüphelidir. İstihdam sorununun çözülmesi İlahiyat Fakültelerinde verilen eğitimin kalitesini belirli ölçüde artırabilse de tek başına yeterli bir çözüm değildir. Örgün ve yaygın din eğitimi alanlarında daha nitelikli faaliyetlerin yürütülebilmesi için İlahiyat Fakültesi lisans ve lisan üstü programlarında değişiklikler yapılmalıdır. Bu konudaki öneriler, başta tebliğciler tarafından ele alınacağı için, programlarla ilgili önerilerimin ana başlıklarını vererek tebliğimi bitiriyorum:

Şu anda 11 İlahiyat Fakültesinde mevcut olan İlköğretim DKAB Öğretmenliği programı sürdürülmeli, alt yapısı müsait olan İlahiyat Fakültelerinde bu programın açılmasına izin verilmelidir.

İlahiyat lisans programının yer aldığı İlahiyat Fakültelerinde mevcut programa din görevlisi yetiştirilmesine yönelik dersler konmalı. Altyapısı müsait olan İlahiyat Fakültelerinde Ortaöğretim DKAB ve İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenliği için tezsiz yüksek lisans programları açılmalıdır.

Yüksek lisans programlarını ülkenin din eğitimi ihtiyaçlarına dayanarak çeşitlendirmek şüphesiz yararlıdır. Altyapısı müsait olan İlahiyat Fakültelerinde Din Eğitimi Yöneticiliği ve Dinî Danışmanlık yüksek lisans programları açılmalıdır.